

az együttérzés, az etika és az érzékiség területeitől. Voltaképpen ezt támasztja alá az is, hogy az angolszász tudományosságban is éppen ez a teoretikus határolatlanság jelenik meg (a sense, sensibility, refinement, feeling fogalmainak különbsége által). Az alfejezet az eddigi kutatási eredmények bemutatását követően a sztoikus etika és a *virtus* fogalmkörének értelmezését hajtja végre, kiemelve ezáltal a közösségi identitás szerepének az egyéni viselkedés javára történő csökkenését. Ez a folyamat a dal funkciójának változását és presztízisének növekedését három „narratív szállal is bíró lírai ciklus” (358.) interpretációján és összevetésén keresztül mutathatja meg (Kisfaludy Sándor *Himfy*-szövegei, Csokonai Lillája és Sebestyén Gábor *Tubája*). Az egyén társadalmi hasznosságának és a szerelmi költészet antropológiájának kérdései ezen a ponton már egy polgári kultúra részét képezik. A *Bárdköltészet* című ötödik fejezetben olyan költői szerepmóddal kialakulásáról van szó, amely nemcsak a századelő „korspecifikus” tüneteként jelenik meg, hanem a 19. század egyik legfontosabb diszkurzusaként. A bárdköltészet „időszembesítő” perspektívája egyrészt a nemzeti identitás és emlékezet fenntartását célozza, másrészt pedig a különböző hagyományok és kommunikációs formák összekapcsolását teszi lehetővé. Azzal, hogy a fejezet Berzsenyi költészetén keresztül az eddig tárgyalt költői gyakorlatokat és a zseniesztétika térnyerését is egyszerre magyarázza, kifejezetten egy olyan, a költészet használatának változásaiból származó lehetséges „kifutást” vázol fel, amely még a 19. század második felében is jelentős poétikai érvénnyel rendelkezik. A tárgyalt fejezetben olvasható részletes szövegelemzések és a szerző általi forráskutatások eredményei pedig arra engednek következtetni, hogy a Berzsenyi-líra kutatása önálló kötetben nyeri majd elvégleges formáját.

A kötet záró és egyben címadó fejezete (*A költészet születése*) tulajdonképpen az eddigi vizsgálat mérlegeléseként és összegzéseként olvasható. Ez azonban nem vagy nem annyira a befejezések „megszokott” logikáját követi, mint inkább egy implicit ajánlattétel megfogalmazását. Amennyiben az irodalomtörténeti narratíváknak kiemelt szerepükre van szüksége egy korszak konstrukciójának megalkotásához és legitimálásához, akkor érthető, hogy a 19. század első évtizedeinek leírása sem jöhet létre reprezentatív alak(ok) szerepeltetése nélkül. Vaderna ezt a személyt – McGann könyvének struktúrája és célkitűzése alapján és annak mintájára – Sebestyén Gáborban találja meg. Sebestyén költészete ezáltal nemcsak „unalomúzóként” (459.), hanem az említett irodalomtörténeti hiátus kitöltéseként jelenhet meg. *A költészet születésében* felépülő rendszer voltaképpen ezáltal ad az eddigiektől eltérő megoldási javaslatot a vizsgált időszak leírására, vagyis a társadalomtörténeti kutatás egy potenciális hozadéka az anonimitásból kilépő szerző felemelkedése volna.

Függetlenül attól, hogy ez a kísérlet sikeresnek bizonyul-e, Vaderna Gábor monumentális, óriási apparátust mozgató munkája valóban olyan alaputatásnak minősíthető, amely a történeti-poétikai vizsgálatok és a 19. századi magyar líra kutatói számára megkerülhetetlen.

(*Universitas, Budapest, 2017.*)

Kazinczy Ferenc: *Magyarországi utak*, s. a. r. Orbán László

Kazinczy Ferenc munkássága, életének folyása a magyar irodalom leginkább tanulmányozott és feldolgozott tárgyai közé tartozik. Az evvel kapcsolatos kutatások és kiadások halála után szinte azonnal megkezdődtek, Bajza József és Toldy Ferenc közlésében összegyűjtött műveinek első sorozata már 1836-tól öt kötetben az olvasók elé került. Hamarosan levelezésének első válogatása, majd prózai munkái folytatták a sort. A 19. század második felében és a 20. században ha nem is a túl gyakran, de a folyamatosan megjelenő szerzők közé tartozott. Elkötelezett irodalomtörténészek foglalkoztak munkáival vagy azok egy részével; jelentős recepciós irodalom alakult ki életműve körül, amely azonban inkább az életútra, a személyiségre, az irodalmi szerepvállalásra, valamint a kapcsolattörténetre és a nyelvújítóra koncentrált, kevésbé önálló műveinek interpretációjára.

A folyamatos szakmai érdeklődés ellenére sem lehet azt mondani, hogy Kazinczy életműve teljes egészében ismert lenne – gondoljunk például a több közgyűjteményben lévő, szövegében és keletkezésében igen változatos kéziratanyagra. A Debreceni Egyetem Klasszikus Magyar Irodalmi Textológiai Kutatócsoportja immár harmadik pályázati ciklusában törekszik a fehér foltok eltüntetésére, részben a korábbi kiadásokra és szakirodalomra reflektálva, részben a szövegkiadás genetikai irányzatát és technikáját adaptálva; a nyomtatott kiadások mellett egyúttal elektronikus közlésben is megjelentetve eredményeit. Utóbbival, amely több menüpontban a *Kazinczy Ferenc műveinek kritikai kiadása* című honlapon látható,¹ új szint hoznak a hazai kritikai kiadások rendszerébe. Itt többek között az új, nyomtatott változatában tipográfiailag is csinos kritikai kiadás kötetei érhetők el elektronikus (xml- vagy pdf-) változatban; emellett – többek között – az első kiadások digitalizált hasonmása, a 2009 óta tartó munka során keletkezett tanulmányok bibliográfiája, egy rendkívül értékes, könyvekből és folyóiratokból, hírlapokból álló, ugyancsak digitális gyűjtemény a Debreceni Egyetemi Könyvtár állományából várja a kor és Kazinczy életműve iránt érdeklődőket.

Az új kritikai kiadás már több kötetet közreadott, köztük az életmű központi darabjai – a *Fogságom naplója*, a *Pályám emlékezete* és idén a *Költemények* két kötet – is szerepelnek. Hozzájuk képest a *Magyarországi utak* kissé háttérben áll, noha tartalmi vonatkozásaiakon túl keletkezéstörténetük is számtalan érdekességgel szolgál. A kötet három, különböző időben keletkezett, nyomtatott és kézíratos változatokban is fennmaradt szöveget tartalmaz. Az első és a második – az 1789-es észak-magyarországi

¹ http://irodalom.arts.unideb.hu/kutatas/kazinczy/elektronikus_kiadasok.php

és az 1824-es debreceni – nyomtatásban megjelent, s ezt a szöveget alakította tovább szerzőjük, a harmadik, az 1828–1831-i utazás forrásai azonban kéziratokkal kezdődnek. Ezekből áll a kötet első, szövegeket közreadó része, illetve függeléként ehhez kapcsolódik a *Magyar Ország geographica, az az, földi állapotjának le-rajzolása* című fiataalkori munka. A szöveggözléseket lábjegyzetek kísérik, amelyek részben a szerzőtől, részben a sajtó alá rendezőtől származnak. Kazinczy saját jegyzeteinek indexében csillag, illetve csillagok találhatóak, mivel vannak olyan szövegoldalok, amelyekhez több jegyzetet is fűzött. A sajtó alá rendező jegyzetei folyamatos számozásúak, s a nyomtatott szövegekre vonatkoztatva emendálásokat tartalmaznak, míg a kéziratokra nézve textológiaiak, és a szerző autográf javításait ismertetik. A textológiai jegyzetek végén, amennyiben szükséges volt, szögletes zárójelben a sajtó alá rendező saját megjegyzései, magyarázatai olvashatók. Miután egy-egy mű forrásai különböző időben, kisebb vagy nagyobb eltérésekkel keletkeztek/maradtak fenn, a harmadik jegyzettípust, a tárgyi és nyelvi jegyzeteket a különböző szövegekben lévő hivatkozási helyek egymáshoz rendelésével lehetett egyértelműsíteni: ezért fut a szöveggözlések külső margója mellett a jegyzeteket tartalmazó oldalak száma, illetve bizonyos tárgyi jegyzeteknél több hivatkozott oldalszám is, ahogy maga a szöveghely megkívánja. S ezért maradt el a kritikai kiadások megszokott jellemzője, a sorok számozása – ami túlságosan megterhelte volna a számokkal már ellátott oldaltükröt. A szöveggözlések tartalmazzák a kéziratok sajátkezű rajzait is: ülésrendet, épületek külső látványát. Mivel a Kazinczy-kiadásban nem ez az első kötet, a sajtó alá rendező támaszkodhatott a szöveggözlésében és jegyzetelésében az előző kiadások során a kézírásos és nyomtatott szövegek állapotából, helyesírásából kiinduló, filológiai és textológiai, szöveggözlési és jegyzetelési sajátosságokra; s ha szükségesnek tartotta, a korábbi közlések korrigálására is volt lehetőség.

Kazinczy e kötetben közölt írásai, még a leginkább vázlatos napló is megannyi eleven élmény, szerzője személyiségének őrzője, mindhárom kétszáz évvel később is izgalmas olvasmány. Kiragadva egyet a számtalan példa közül, talán az 1829-es október–november vázlatos feljegyzéseiből érdemes idézni. Ekkor Kazinczy már hetvenegyedik évében volt, s október ötödikén, majd a következő napokban is felesége betegsége miatti aggodását jegyezte fel: „Sophie igen rosszul lesz éjjel. / Olly rosszul van, hogy halálát lessük. Én jobbát fogám jobbomba, 's csak azt vártam, hogy álla leesik' s szeme felfordúl. Baja bélygyladás volt. / Horn Ur nála, 's olly hittet hagyja itt, hogy soha többé meg nem látja. [...] SOPHIE MA JOBBAN KEZD LENNI. [...] Sophie ma kél fel először. Egészen előre görbült. [...] Ujra fordítom Szallusztot. [...] Meghal Pesten a' szép Wagenfallné.” Az a tény, hogy az 1829-ben a mainál rövidebb életkor miatt egyébként is aggastyán korú Kazinczy, aki alig szabadult meg egy nagy rémülettől, máris a római klasszikusokhoz tér vissza, és sajnálkozva veszi a hírt az év elején a Tihanyi Tamás Pest megyei alispánnál látott hölgy haláláról, kiemelve szépségét, ami akkor nyilván hatást gyakorolt rá, s még hónapokkal később is emlékezett erre; világosan mutatja élete végéig megőrzött szellemi frissességét, az égi és földi szépség rajongóját. Másfelől egy-egy odavetett mondatán is eltöprenghet a kései olvasó. Ugyancsak ebben a feljegyzésszerű naplóban említette 1830. januári első mondatában:

„a' rettenetes hideg Nov. 16d. olta mindég tart. Még Africában is hideg és hó.” Honnan tudta ezt, a világ végén, a hírek korabeli terjedését figyelembe véve? Valamelyik német vagy magyar folyóiratban, hírlapban olvasta? Vagy Toldy Ferenc írta meg neki december 30-án, berlini levelében?

A kötetnek nagyjából a felét teszi ki a szöveg, míg a másik felét a jegyzetek. Utóbbiak jó eligazítást, segítséget nyújtanak a három beszámoló megértéséhez. A sajtó alá rendező több problémakört is számba vesz ehhez. Rögzíti az egyértelmű és az életmű egészében érvényes, az utazások megörökítésre vonatkozó szerzői szándékkal kapcsolatos fenntartásokat, illetve Kazinczynak magának erről fennmaradt, egyetlen levélközlését. Bár az útleírások nem fikciók, mégis a nyelv hozza létre őket akár nyomtatott változatban, akár annak később továbbírt változatában maradtak az utókorra; nem pedig kizárólag a valóság, azaz a történet. Ennek egyik, bár talán nem általános alátámasztása az általa említett találkozás Baróti Szabó Dáviddal – ami azonban a Kazinczy által jelzett időpontban nem jöhetett létre. (221.) A kiadástörténeti hagyomány áttekintése mutatja e kötet címét, és a sajtó alá rendező egyfelől alátámasztja, hogy az *Erdélyi levelek* miért került külön kötetbe, másfelől megindokolja, hogy miért olvasható kettős közlésben – a *Pályám emlékezetével együtt* – a [*Napló. 1828–1831. Pesti Útam. 1828.*] című írás, ami tulajdonképpen a korábbi javított újraközlése. (235.) A hosszabb, általános bevezető tartalmazza még a szöveggözlésről, valamint a jegyzetekről szóló összefoglalót is.

Ezt követik az egyes szövegforrásokkal kapcsolatos konkrét ismeretek: *Szövegforrás, Megjelenés, Keletkezés* címek alatt. Ezek tartalmazzák a források lelőhelyeit, a kéziratok részletes és pontos ismertetését. Mindhárom utazás teljes szövegében vannak olyan kéziratváltozatok és/vagy fogalmazványok, fogalmazványtöredékek amelyek e kötetben első közlések. Ha szükséges, a sajtó alá rendező korrigál korábbi, helytelenül közölt jelzetet. (231., 233.) A keletkezéstörténet két típust rögzít: az első két esetben egy nyomtatvány szövegét vette elő később szerzője, s azt írta, módosította, a harmadik esetben Kazinczy életében kéziratban maradt útleírás ért el később nyomtatásba; ezek önmagukban átfogják az elmúlt százötven év Kazinczy-kiadásait. Igen informatív a 237. oldalon közölt táblázat, amely a harmadik útleírás fennmaradt forrásainak sorrendjére, kapcsolatára keres megoldást. A korabeli személyes viszonyokra vetnek fényt a levelezés felhasználásával a pannonhalmi útról szóló beszámoló visszhangját pontosan végigkövető bekezdések és a kapcsolódó szövegforrás.

Az utolsó nagy egység a tárgyi és nyelvi magyarázatokat adja. Igaz, a bennük való eligazodáshoz kissé szokni kell a választott módszert, de a rendelkezésre álló, egymástól néha markánsan különböző források ezt a megoldást teszik lehetővé, ezzel a módszerrel mutatható meg egy-egy szöveg keletkezési komplexitása. E jegyzetek hosszabb, életrajzi vonatkozású bevezetővel kezdődnek, amelyek elengedhetetlenek a kontextusok megértéséhez, ahhoz, hogy a valóság és a *megfogalmazott* útleírás milyen viszonyban állnak egymással – ha ez kideríthető egyáltalán. A jegyzetek a szövegből indulnak ki, és a ma már általában ismeretlen fogalmak, nevek, idegen eredetű, vagy nyelvjárási szavak, kifejezések magyarázatát adják, szükség esetén a kifejezések mögötti művelődéstörténeti ismereteket is. A legterjedelmesebb jegyzetek természete-

tesen az 1828–1831-es utakhoz fűződnek, amelyek időrendjét, összefüggését egy másik táblázat tartalmazza; emellett külön ismertetik a kázméri per, a Conversations Lexicon-i pör, a Pyrker-pör és a kolera legfőbb tudnivalóit, valamint röviden a Magyar Tudós Társaságról szóló összefoglalót. A kötetet szótár és rövidítésjegyzék, bibliográfia és mutatók zárják.

A kötet a már ismert szövegek gondos filológiai-textológiai körüljárása, az itt először közöltek újdonsága mellett néhány megoldásával azonban elgondolkodtatja a recenzenst. A szövegközlés általános problémája az, hogy Kazinczy beszámolóit többféle változatban állnak a kutatás rendelkezésére, s mivel ezek – függetlenül attól, hogy részben már nyomtatásban megjelentek, részben viszont kiadatlanok – egy ideálisnak elképzelhető, végső szöveg felé tartó út egy-egy állomásának tekinthetők, a sajtó alá rendezőnek egy több összetevőből álló, bonyolult textológiai–szövegközlési feladatnak kellett megfelelnie. A nyomtatott szövegek tartalmazzák a szerző saját jegyzeteit, valamint a sajtó alá rendező emendálásait, betűméret-különbséggel is jelezve az eltérést. A kéziratból közöltek pedig főszöveggént a sajtó alá rendező által megállapított tisztázatok, a szerzői javítások lábjegyzetekben olvashatók, összetettebb esetekben a sajtó alá rendező értést segítő magyarázataival ellátva. Talán a kéziratközlések esetében lehetett volna oldalpárban gondolkodni: páratlan oldalon a tisztázatok szövegét közölve – egyben későbbi közlések számára kanonizálva –, a párosokon pedig párhuzamosan, egyezményes textológiai jelekkel átírva magát a kéziratot, ha szükséges, az értelmezői mozzanatot is felvállalva. Így el lehetett volna kerülni a textológiai lábjegyzeteket, megtartva természetesen a sajtó alá rendezőnek az írásképre, a kézírásra vonatkozó ismereteit. És evvel ki lehetett volna küszöbölni például azt is, hogy egy tipográfiai sajátosság – a kurziválás – más jelentést kapjon a főszövegben és mást a textológiai jegyzetekben. Az ilyen, kevert szövegközlés ugyan nem megszokott, de Kazinczy hagyatéka sem hasonlítható másokéhoz, elég arra utalni, hogy majdnem kétszáz évvel a halála után még mindig kiadatlan írásait közli e kötetekben egyre teljesebbé váló kritikai kiadás.

Emellett kissé bonyolultnak tűnik a nyelvi és tárgyi jegyzetek utalási rendszere – bár kétségtelen, ezt az igen változatos szövegállomány okozza –, amelyben, a szokásos sorok számozása helyett az oldalak számozása kap központi szerepet, előre- és hátramutató feladattal. A főszöveg margóján a jegyzetek oldalszáma olvasható, míg ide lapozva a főszöveg oldalszáma szerint olvashatók az egyes jegyzetelt szavak, kifejezések; szükség esetén belső utalásokkal ellátva. Nemritkán egy-egy jegyzethez több oldalszám is tartozik, hiszen az egyes változatok szövege azonosságokból és különbözőségekből tevődik össze. Meg kell és meg is lehet szokni ezt a rendszert, bár ugyanezt a hatást – a jegyzetek belső utalásaival – a szokásos, ötösével számozott sorokkal is el lehetett volna érni.

(Debreceni Egyetemi Kiadó, [Debrecen], 2015.)

Császtvay Tünde: *Erő Tér / Tér Erő. Élet- és társadalomformáló kapcsolatok a 19. század utolsó harmadának irodalmi életében*

Császtvay Tünde 2017 végén megjelent tanulmánykötete arra vállalkozik, hogy a 19. század utolsó harmadának mindennapjait a korabeli folyóiratok felől kultúra- és irodalomtudományi következtetéseket vonjon le. A szerző a kötet céljával azt tűzte ki, hogy többféle utat bejárva gondolatokról szóljon, „[t]eret és erőt nyerő gondolatokról, új erőteret nyitókról és alakítókról”. A könyv értéke elsősorban nem abban rejlik, hogy a magasirodalom mellett tömegirodalmi termékeket mozdít elő és helyez diszkurzusba, sokkal inkább abban, ahogyan a jelentős mennyiségű és eltérő regiszterekből válogatott korpusz textusait összekapcsolja és következtetéseket von le belőlük. A kötet a bevezetőt követően három egységre tagolódik, melynek első része (*Tér Erő*) az epreskerti Jókai- és Feszty-szalonnak társadalomalakító hatásáról értekezik, valamint a bor szerepéről a 19. századvégi költészetben és a magyarországi írott sajtóban fellelhető források nyomán. A második nagyobb egység (*Erő Tér*) Toldy István politikusi szerepét és politikai indíttatását vallás- és jezsuitaellenes írásait vizsgálja. A harmadik szakasz (*Etűdök*) két irányból nyitja meg a 19. század végének testiség- és érzékiségértelmezésének új lehetőségeit. A könyv egyes fejezetei részben már ismertek lehetnek különböző fórumokról (tanulmányok, konferencia-előadások), de a kötetbe csak jelentős változtatás után kerültek be. Emiatt viszont akár úgy is tűnhet, mintha nem egy irányba mutató, koherens munkát, hanem összegyűjtött, különálló tanulmányokat olvasnánk. Ezt a benyomást elkerülendő döntött a szerző az élet- és társadalomformáló kapcsolatok vizsgálatának tematizálása mellett, problematikus viszont, hogy ennek hangsúlya tanulmányonként eltérő mértékű.

A *Nemzeti – Szalon – Garnitúra. Az epreskerti Jókai-szalonnak és Feszty szalonnak* című fejezet egy korábban a Budapesti Negyedben hasonló címen megjelent tanulmány továbbgondolt és kibővített változata. A kötetbeli írás sorra veszi a szalonnak kialakulását előhívó tényezőket, majd körvonalazza célját, elemzi működésének sajátos eszközeit, végül pedig felbomlásának okait. A szalonnak létrejöttének okai között szerepelnek írásos dokumentumok Jókai Róza tervéről, hogy Jókai Mórt, a felesége halálát követően magánéleti, írói és politikai válságba került író vendégekként, művészekkel, írókkal vegyék körül és ünnepeljék. Ezáltal kívánta szalonnakemények tudósításai, híradásai által regényszerű életét a napi sajtó részévé tenni, elmosva ezáltal a magán- és a közélet határvonalait. A szerző Jókai Róza kezdeményezésének egyik lehetséges motivációjaként felveti, hogy Laborfalvi Róza halálát követően müncheni tanulmány-